

स्वच्छता आणि पर्यावरण

अंजली मधुकर भंडारे*

संशोधक विद्यार्थिनी

इतिहास विभाग

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद.

डॉ. के .एम .पवार**

संशोधक मार्गदर्शक

लोकमान्य टिळक महाविद्यालय, वडवण

जि. बीड

गोष्टवारा:

स्वच्छता आणि पर्यावरण पर्यावरण या विषयावर संशोधन निबंध लिहित असताना, पृथ्वीवरील पर्यावरणात प्रदूषणामुळे निर्माण झालेल्या समस्या आणि त्याचे परिणाम व त्यावर उपाययोजना हे मुद्दे शोध निबंधात प्रस्थापित केले आहे .पर्यावरणात स्वच्छतेच्या महत्त्वाचे योगदान काय आहे हे ही स्पष्ट केले आहे.

शोध संज्ञा:

पर्यावरण, प्रदूषण, स्वच्छता, वातावरण

प्रस्तावना

प्रदूषण ही एक जागतिक समस्या आहे,की जी कमी न होता दर दिवसी वाढत जाणारी समस्या बनली आहे. प्रदूषण होण्याचे कारण हे पृथ्वीवर असलेले जीव,जंतु आणि निरनिराळ्या प्रकारचे घातक रोगांचा सामना करण्यासाठी भाग पडणारी समस्या आहे. पर्यावरणीय वछता संतुलन राखण्यासाठी प्रदूषण होणारे कारण सापडून त्यामुळे निर्माण होणारे दुष्परिणामावर उपाययोजना व स्वच्छता कार्यक्रम राबावून प्रदूषण विरहित पर्यावरणीय स्वच्छता संतुलन राखण्यासाठी प्रदूषण होणारे कारण सापडून त्यामुळे निर्माण होणारे दुष्परिणामावर उपाययोजना व स्वच्छता कार्यक्रम राबावून प्रदूषण विरहित स्वच्छ सुंदर भारत निर्माण ची आवश्यकता आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे:

- पर्यावरणाचा अर्थ अभ्यासणे.
- पर्यावरण समस्या,प्रकार आणि परिणामाचा अभ्यास करणे.
- पर्यावरणात स्वच्छतेचे महत्त्व अभ्यासणे.
- पर्यावरण समस्या (प्रदूषण) प्रतिबंधात्मक उपाययोजनाचा आढावा घेणे.

संशोधन प्रणाली:

प्रस्तुत शोधनिबंध हा संपूर्णपणे दुय्यम तथ्यावर आधारित आहे. दुय्यम तथ्य संकलनासाठी विविध ग्रंथ,मासिके,

शोधनिबंध, नियतकालिके, पेपर, इंटरनेट इत्यादींचा वापर करण्यात आला आहे.

पर्यावरण म्हणजे काय?

विज्ञानाच्या भाषेत पाहिले तर पर्यावरण वनस्पती व प्राणी ज्या परिसरात जगतात; वाढतात तेथील जमीन, पाणी इतर सजीव पर्जन्यमान व उंची व तापमान,इत्यादी सर्वांचा समावेश होतो.या सर्व सजीवांच्या नैसर्गिक परिसरास पर्यावरण असे म्हणतात.

पर्यावरण समस्या म्हणजे काय? समस्यांचे प्रकार व परिणाम

भारतात पर्यावरणाच्या अनेक समस्या आहेत. प्रदूषण ही सर्वात मोठी समस्या पर्यावरणाची आहे.प्रदूषण म्हणजे पर्यावरणात अनेक प्रकारचे दूषित घटक निर्माण होणे.

➤ प्रदूषणाचे प्रकार

- वायु प्रदूषण.
- जल प्रदूषण.
- ध्वनी प्रदूषण.
- जमीन प्रदूषण.

➤ वायु प्रदूषण:

भारतीय शहरे वाहने आणि उद्योगांच्या उत्सर्जनामुळे प्रदूषित आहेत. रस्त्यावरील वाहनांमुळे निर्माण होणारी धूळ देखील वायू प्रदूषणात 33% पर्यंत आहे. लाखो डिझेल, इंजिन जळून हवेतून(LPG) गॅस दूर हवेतून ओझोन परत कमकुवत करत आहेत. मानवी जीवनात शासनाचे व फुफ्फुसाचे आजार वाढीचे प्रमाण वाढले आहे

➤ जलप्रदूषण:

पर्यावरण समस्येतील प्रमुख जलप्रदूषण 3119 शहरे आणि त्या शहरांपैकी 209,शहरांमध्ये फक्त ८ शहरां मध्ये संपूर्ण सांडपाणी प्रक्रिया सुविधा आहे.(WHO1992).114 शहरांमध्ये अंत्यसंस्कारानंतर प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी आणि अर्ध जळालेले मृतदेह थेट गंगा नदीत टाकले जातात. डाऊन स्ट्रीम प्रक्रिया न केलेले पाणी पिण्यासाठीआंधोळीसाठी आणि कपडे धुण्यासाठी वापरले जाते. ही परिस्थिती भारतात आहे तसेच उघड्यावर शौचास

जाणे हे सामान्य आहे.भारतातील प्रमुख नद्यांमध्ये गंगा, यमुना, नर्मदा, उपनद्या आणि इतर जलस्तोत्रां मध्ये प्रदूषणाचे प्रमाण वाढत आहे.(जल प्रदूषण उपाय योजना स्वच्छता मोहीम).2008 मध्ये केलेल्या संयुक्त अभ्यासातून असे दिसून येते की सांडपाण्याच्या व औद्योगिकीकरणाच्या नाल्याच्या आसपास जिल्ह्यांमधील भूगर्भातील पाणी आणि नळाच्या पाण्यात कॅल्शियम,मॅग्नेशियम,क्लोराईड आणि लोह आहे . मुंबई शहरातून वाहणारी मीठी नदीही प्रदूषित आहे.

➤ ध्वनिप्रदूषण:

ध्वनी प्रदूषणा बाबत सर्वोच्च न्यायालयाने महत्त्वपूर्ण निकाल दिला आहे. वाहनाच्या हॉर्नमुळे लाऊड स्पीकर मुळे मशिनचे आवाज सर्व आवाजाची डेसिबल पातळी वाढत आहे याचे दुष्परिणाम म्हणून पर्यावरणीय समस्या निर्माण होत आहेत.

➤ जमीन प्रदूषण:

भारतातील जमीन प्रदूषण कीटकनाशके आणि खते तसेच धूप यामुळे युरेनियम, विषबाधेचे प्रकार थर्मल पावर,प्लांट्स द्वारे तयार केलेली राख, दूषित तलावांमुळे पंजाब मधील मुलांमध्ये गंभीर जन्मजात दोष आढळून येतात. लोकसंख्या वाढ आणि पर्यावरण चाचणी माल्थस या ब्रिटिश विचारवंतांच्या मते उदाहरणार्थ वाढत्या लोकसंख्येमुळे शेतजमिनी दबावात येत आहेत. ज्यामुळे पर्यावरणाचा रूहास ,दुष्काळ ,रोग,मृत्यू, दूषित हवा, दूषित पाणी आणि घनकचरा वाढत आहे.त्या वातावरणात प्रदूषण मुक्तता करण्यासाठी उपाय योजना करून प्रदूषण मोठ्या प्रमाणात कमी करता येऊ शकते ,प्रदूषण रोखण्यासाठी सर्व देशांना एकत्र येऊन काही उपाययोजना आखल्या आहेत.

पर्यावरणात स्वच्छता आणि महत्त्व :

✦ पर्यावरणीय समस्या आणि भारतीय कायदा यंदा:

1980 भारताचे सर्वोच्च न्यायालय भारताच्या पर्यावरणीय समस्यांमध्ये सक्रियपणे पर्यावरणाचे संरक्षण करण्यासाठी नवीन संस्था संरचना तयार करत आहे.पर्यावरण संरक्षण कायदान्वये :1935 मध्ये स्थित राष्ट्रीय उद्याने आणि संरक्षित क्षेत्रांची प्रणाली मोठ्या प्रमाणात विस्तारित केली आहे. 1972 मध्ये वन्य जीवन संरक्षण कायदा आणि प्रकल्प वाघ लागू केला आहे.1980 पासून इतर अनेक संघीय संरक्षणे समोर आली आहेत.18 संरक्षण बायोस्फियर राखीव आहेत. त्यापैकी 12 बायोस्फियर रिझर्व च्या

आंतरराष्ट्रीय साखळीचा भाग आहे.रामसर अधिवेशना अंतर्गत 75 जलसंस्थांची नोंद करण्यात आली आहे.केंद्रीय वन पर्यावरण आणि हवामान बदल मंत्रालयाच्या येणार्या पाच महत्त्वपूर्ण कायदांच्या आढावा घेण्यासाठी एस आर सुब्रमण्यम यांच्या अध्यक्षतेखाली चार सदस्यांची उच्चस्तरीय समिती स्थापना झाली.

१. पर्यावरण संरक्षण कायदा 1986.
२. वनसंवर्धन कायदा 1980.
३. वन्यजीवन संरक्षण कायदा 1972.
४. जल प्रदूषण नियंत्रण कायदा 1974.
५. वायु प्रदूषण नियंत्रण कायदा 1981.

सुब्रमण्यम समितीने आपल्या वेबसाईटवर सूचना आणि नोटीसही जाहीर केल्या केंद्र सरकारला.“World Environment Day”-5 जून विश्व पर्यावरण दिवस म्हणून पाहतात.या अनुषंगाने निसर्ग पर्यावरण जागृती संबंधी मोठ्या प्रमाणावर कार्यक्रम आयोजित होतात.कायदाची अंमलबजावणी चे महत्त्व स्पष्ट करत वृक्षारोपण, साफसफाई (स्वच्छता मोहीम)आधारित कार्यक्रमांचे आयोजन करतात.पर्यावरण संबंधित जागृतीसाठी विजय पाल बघेल (ग्रीन मॅन) यांनी जाहीर केलेला हवा अत्यंत महत्त्वपूर्ण विश्व पर्यावरण संतुलन साठी आहे.एस बी एम विषयावर आधारित.स्वच्छ भारत एक कदम स्वच्छता की ओर सार्वभौमिक स्वच्छता कव्हेरज प्राप्तीसाठी 2 ऑक्टो. 2014 स्वच्छ भारत मिशन सुरुवात करून संपूर्ण भारतभर महात्मा गांधीजी 150वी जयंती 2019 पर्यंत ग्रामीण भारत 100 मिलियन स्वच्छता करत अधिकम शौचालय निर्माण करून खुले मे शौच मुक्त जाहीर केले.स्वच्छता समाचार न्यूज लेटर फेब्रुवारी-2023 पुढील पाच वर्षासाठी एक कार्यक्रम तयार केला.ग्रामपंचायत को अगले पाच वर्षे के लिए एक कार्य योजना तयार करणी चाहिये, जहा जल आपूर्ति से लेकर स्वच्छता और कचरा प्रबंधन तक रोड मॅप पर विचार किया जाना चाहिए श्री नरेंद्र मोदी आओ हम सब 2024-25 तक निर्माण मे एक साथ कार्य करे श्री.गजेंद्र सिंग शेखावत.ODF plus म्हणजे उघड्यावर शौच बंदी आणि हर घर शौचालय कार्यक्रम संपूर्ण स्वच्छता.गंगा नदी की सफाई प्रेम सूचना ब्योरो,भारत सरकार जलसंसाधन नदी विकासावर गंगा संरक्षण मंत्रालय.नमामि गंगे कार्यक्रमांतर्गत गंगा नदी सफाई 76 योजनांची पूर्तता करून 261 योजनांना मंजुरी देऊन 25, 563, 48 करोड निधी

गुंतवून प्रदूषण मुक्त स्वच्छ नद्यांची योजना कार्यान्वित केले आहेत.असे कार्यक्रम राबवत आहे.

पर्यावरण समस्या [प्रदूषण] प्रतिबंधात्मक उपाययोजना
इंटरनॅशनल युनियन फॉर संभाषण ऑफ नेचर ही एक आंतरराष्ट्रीय संस्था आहे जी निसर्ग संभाषण आणि सनस टेबल वापरण्याच्या क्षेत्रात काम करते आणि ती डेटा गोळा करणे आणि विश्लेषण संशोधन क्षेत्रात काम करते. निसर्गाचे संवर्धन करण्यासाठी आणि नैसर्गिक संसाधनांचा कोणताही वापर न्याय्य आणि पर्यावरणीयदृष्ट्या टिकाऊ आहे याची खात्री करण्यासाठी जगभरातील समाजांना मदत करते.पर्यावरण वने आणि हवामान बदल मंत्रालयाद्वारे (MoEFCC) भारत 1969 मध्ये iucn चा राज्य सदस्य झाला. IUCN भारत देश कार्यालय 2007 मध्ये नवी दिल्ली येथे स्थापन करण्यात आले. पंतप्रधान मोदी यांनी असे वक्तव्य केले G-20 अध्यक्षपद वसुधैव कुटुंबकम थीमवर आधारित असेल. भारत या वर्षी 1 डिसेंबरपासून इंडोनेशियाकडून G20 अध्यक्षपद स्वीकारणार आहे आणि 2023 मध्ये देशात प्रथमच G20 नेत्यांची शिखर परिषद आयोजित करेल. लोकशाही आणि बहुपक्षीयतेसाठी अत्यंत कटिबद्ध असलेले राष्ट्र, भारताचे G20 अध्यक्षपद हा एक जलसमाधी क्षण असेल. तिच्या इतिहासात सर्वांच्या हितासाठी व्यावहारिक जागतिक उपाय शोधून महत्वाची भूमिका बजावू पाहत आहे आणि असे करताना वसुधैव कुटुंबकम किंवा जग एक कुटुंब आहेचा खरा आत्मा प्रकट करतो.हरित भारताचा रोडमॅप पंचामृत 2030 पर्यंत 500GW ची गैर-जीवाश्म ऊर्जा क्षमता गाठा. 2030 पर्यंत अक्षय ऊर्जेद्वारे 50% ऊर्जा आवश्यकता पूर्ण करा. 2030 पर्यंत 1 अब्ज कार्बन उत्सर्जन कमी करा.2030 पर्यंत कार्बनची तीव्रता 45% पेक्षा कमी करा. भारत 2070 पर्यंत नेट-झिरोचे लक्ष्य गाठेल. अशा अनेक महत्वाचे कायदे

आणि योजना भारत पर्यावरण स्वच्छ निर्माण साठी भारत सरकारने भारत सरकारने आखले असून योजनांना सक्रिय करण्याची पूर्णपणे जबाबदारी भारतीय पर्यावरणीय संस्थांनी घेतली आहे.

निष्कर्ष:

निरोगी राहण्यासाठी पर्यावरण स्वच्छ ठेवणे महत्वाचे आहे, अनेक रोग ज्यामुळे घाणेरडे वातावरणात जंतू अस्तित्वात असतात, जसे की अतिसार आणि जंतू संसर्ग होत. याचा अर्थ असा होतो की चांगल्या स्वच्छतेद्वारे अनेक रोग टाळता येतात' आणि पर्यावरण स्वच्छ ठेवल्याने निरोगी वातावरण होत. आणि पर्यावरण स्वच्छ आणि निरोगी राखून पर्यावरण पृथ्वीवरील जीवसृष्टीला आधार देण्यासाठी पर्यावरण महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. परंतु अशा काही समस्या आहेत ज्यामुळे जीवनाचे आणि पृथ्वीच्या परिसंस्थेचे नुकसान होत आहे हे पर्यावरणाशीच नाही तर पृथ्वीवर राहणाऱ्या प्रत्येकाशी संबंधित आहे याशिवाय त्याचे मुख्य स्रोत हे प्रदूषण ग्लोबल वार्मिंग हरितगृह वायू आणि इतर अनेक मानवाच्या दैनंदिन क्रियानांमुळे पर्यावरणाची गुणवत्ता सतत खालवते ज्यामुळे शेवटी पृथ्वीवरील जगण्याची स्थितीनष्ट होते.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

1. विधी लिखित, कायदेविषयक जनजागृती महाराष्ट्र राज्य, महिला आयोग पुस्तकालय म्हाडा भवन, कलानगर वांद्रे पूर्व मुंबई,पृ.क्र.23
2. पर्यावरण स्वच्छता एवं संरक्षण, डॉ. साधना मित्तल, निरुपमा प्रकाशन, 12 ऑगस्ट 2021 पृ. क्र. 30-32.
3. महाराष्ट्र शासन मंत्रालय मुंबई, पृ.क्र. 25-26
4. योजना – नोव्हेंबर २०१८